

Спадзяёмся, што чытачы нашага штотыднёвіка звярнулі ўвагу на анкету аддзела крытыкі, у якой прымаюць удзел прадстаўнікі розных жанраў. Першымі адказвалі на пытанні празаікі, потым паэты. Бадай, найбольш актыўны і «грунтоўны» ўдзел прынялі ў лімаўскай анкетзе крытыкі — як старэйшыя, так і маладыя. У трох нумарах запяр, пачынаючы з 18 жніўня, сваімі меркаваннямі пра стан крытычнай думкі і перспектывы развіцця ўсёй беларускай літаратуры дзяліліся І. Афанасьёў, Д. Бугаёў, І. Багдановіч, І. Жук, А. Сідарэвіч, С. Дубавец, А. Сямёнава, Т. Чабан.

Сёння мы друкуем артыкул У. Калеснікі, у аснову якога таксама пакладзены адказы на пытанні нашай анкеты, і такім чынам абагульняем, завяршаем гаворку.

У наступных нумарах «ЛіМа» слова возьмуць публіцысты.

ЖАНРАВЫЯ міжусобіцы, пытаннем пра якія пачынаецца анкета «ЛіМа», — гэта, на маю думку, вынікі страты ў самім літаратурным асяроддзі адчування спецыфікі і складанасці творчай працы, бесклапотнасці да зніжэння статусу пісьменніка ў грамадстве, спаду прэстыжнасці і цаны літаратурнага прафесіяналізму, зразумела, коштам павышэння вартасці арганізацыйна-кіруючай работы, любой распадчай работы. З палітычнай і гаспадарскай сферы ў літаратурна-творчую перанесліся сны пра ўладу і сілавую камандную формы зносін, заідэалагізавалася разам з іншымі галінамі вытворчасці прадукцыя духоўных дабrot. Рэпрэсіўнае ўздзеянне на творчую інтэлігенцыю стала звычайна, свабода творчасці — падазронаю тэмай для гаворкі.

Творчае асяроддзе за горкія ліхалецкія абабілася, звялася з пануканнем, зашугліваннем, атужаннем лейцамі. Заохлямаму выбойна-каню галоўнае не брыкацца, бо пойдзе ў работу бізун. Асперагаліся, а субстанцыя крыўды накоплівалася, нарасталі патрэба разраджэння. Бітым карціш знайсці не ворага, а імідж, пудзіла каняплянае або хлопчыка для лупцоўкі. Псеўдавогавар знайшоўся ў асобе крытыкі. Крытыка — страхалуд. Крытык стаў успрымацца мастакамі слова двайніком ідэалагічнага рэпрэсіўніка, самадурнага чыноўніка, які дазваляў творчы жыць або па сваёй прыхamaці скарачаў яго век і псаваў жыццё аўтара. У адрозненне ад ворага сапраўднага, дужага і недаступнага для пакарання, двайнік быў пад рукою, дазваляў агрызнуцца, сагнаць набалелую крыўду і злосць. Крытык стаў для мастака рупарам выдавецкага ключніка ад раю і затоенага ў кокане бюракратычнай павуціны, непрыступнага безыменнага цэнзара, якога ніхто не бачыў у твар, акрамя хіба тых смелых выдавецкіх работнікаў, што пры дырэктарстве М. Дубянецкага набіраліся рызык, і, падбэдзеныя шэфам, хадзілі ў цэнзуру паспрачацца за інтэрэсы аўтараў. Крытык не заступаўся і не хадзіў, таму быў ідэальным прывідам ворага. Акрамя сказанага, на сваю бяду, ён быў яшчэ і сваяком па пярэму паэту, абавязаным ратаваць усіх родзічаў з бяды. Але ў самыя злавесныя часы крызісу «Маладняка», панашэння «БелАПаўскай» клікі, развалілася ў Беларусі сярод крытыкаў нямаля гіглы, рэпрэсіўнікаў, рэцэнзіі і артыкулы якіх сталі публічнымі даносамі (вясёлы жанравы сімбіёз!). Па выглядзе і падабенству такіх «герояў» ствараўся сатырычны вобраз крытыка. Як бы для нейтралізацыі ў гады застою крытыка выстаўляла на авансцену постаць алілуйшыча, непераборлівага і ўсеяднага, шалапуты і канфарміста. Гэты раздражняў сваім тандэтным казділам густы пісьменніцкай эліты.

У маладыя гады я крыўдаваў на бясконцае абрыджанне крытыкі, не прымаў воклічаў «адстае!», пакуль не ўцяміў. з якой бочкі ўсё гэта ўзялося і чаго яно варта. Стаў глядзець на вайну жанраў з паблагліваасцю, вачыма Фрэйда і Джойса, як на сублімацыю самацвярджэння ці на нейкае магічнае дзейства. Заклінанні пра адставаанне было поўна ў прэсе, сродках масавай інфармацыі, вуснах агітатараў: вёска адстае ад горада, сялянства — ад рабочага класа, ін-

тэлігенцыя адстае ад народа, літаратура — ад жыцця, усе мы адстаём ад запатрабаван-

АБНАВІЦЦА ДУХАМ

Уладзімір КАЛЕСНІК

няў часу. Усім трэба даганяць час, Саюзу — даганяць і пераганяць Амерыку.

Перагналі мы днямі Амерыку. І па чым? Па даўжыні паліцэйскіх дубінак: у амерыканцаў вісяць да калена, у нашых ажно да костаў. Цікава было б даследаваць у лабараторыі вышэйшай школы міліцыі, да колькіх мікронаў спатрэбіцца скарачаць пацупце асабістай годнасці слухача, пакуль ён па сваёй волі перастане саромецца насіць такое доўгае і матэрыялаёмкае начынне грамадскага парадку. Боязна, каб «кадры», згодныя насіць максі-дубінкі, не пусцілі іх у ход супраць вынаходцы. Падобны канфлікт робата з канструктарам прадбачыў і апісаў у вершы М. Танк гадоў дзесць таму назад.

Узроўні літаратуры і крытыкі, у маім адчуванні, ніяк асабліва не суадносяцца між сабой, бо крытыка тая ж літаратура, толькі пралметам пазнання з'яўляецца для яе не «голая» рэчаіснасць, а пераствораная, адбітак, вообраз эстэтычна і этычна ацэнены мастаком. Жывым аб'ектам крытычнага пазнання з'яўляецца мастак як асоба і яго творчы акт як феномен пазнання і самавыяўлення таленту. Зразумела, і «голую» рэчаіснасць, матэрыял твора крытыку пажадана ведаць па меншай меры на ўзроўні мастака, аўтара, а эстэтычны густ трэба мець нават большы.

Няхай не спяшаюцца абражацца на мяне апалонавы сыны, не вытыкаюць пальцамі, што не было ў карагодзе музы крытыкі. Справа ідзе не пра саперніцтва ці перавагу. Справа пра кампаненты таленту мастака і крытыка, пра субстанцыю душ. У прыродзе мастака перавага належыць інтуітыўна-эмацыянальнаму здольнасцям над рацыянальна-аналітычнымі, пачуццям, фантазіі над рассудкам ці розумам, а ў крытыка, па ідэі, раўнавага таго і другога. Канешне, справа ў тым, на якім узроўні трывае тая раўнавага: калі на нізкім, дык такая ж бяздарнасць, як і нізкі ўзровень уражлівасці або ўяўлення ў паэта, празаіка, драматурга. Канешне, работа крытыка мае ў сабе больш ад рамяства, чым ад чыстай творчасці. Крытыку даводзіцца шмат працаваць галоўна, карпець у бібліятэках, архівах, чытаць процьму мастацкіх тэкстаў друкаваных і рукапісных. Рэдка які празаік, а не то што паэт, вытрымлівае такое. Таму ў адказ на створаны ў асяроддзі літаратурных дасціпнікаў афарызм, што крытыкі — гэта нядошлыя паэты ці празаікі, можна сказаць, што большасць паэтаў і празаікаў — гэта нядошлыя крытыкі. Гаворачы сур'ёзна, пра-

сіў бы звярнуць увагу тых, хто бачыць за гэтай куламейскай рацыю каторага-небудзь боку, што Адамовіч, Брыль, Лойка, Гілевіч, якія працуюць на прафесійным узроўні адначасна ў мастацкіх жанрах і ў крытыцы ці літаратуразнаўстве, нідзе і ніколі не прыніжалі крытыкаў і не звальвалі на «адставаанне» крытыкі віну за хібны і слабасці літаратуры. Яны ведаюць, па чым фунт ліха, чаго варты аўтару артыкул, што пішацца месяцамі, а набіраецца ў часопісах дробным

санальным прырытэтам: літаратура народаў СССР (фактычна рускамоўная) — Булгакаў, Пільяк, Платонаў, Пастэрнак, Рыбакоў, Граніч; зарубежная — Брантэ, Драйзер, Санд; беларуская — Адамовіч, Быкаў, Караткевіч, Шамякін. Не ведаю, для якой мэты праводзілася сацыялагічнае абследаванне. Мажліва, для таго, каб пацвердзіць, што душойнае паміранне беларускай мовы ці нацыі — натуральны працэс, а тыя, хто трывожыцца, пратэстуе супраць такога становішча — нацыяналісты.

*В. Калеснік
гісторыя беларускай літаратуры*

шыфтам або вяртаецца як «непраходны». Не ўзвышаюць мастацкіх жанраў над немастацкімі і тыя мастакі, што паралельна з прозай, паэзіяй пішуць публіцыстыку — Быкаў, Матукоўскі, Вярцінскі, Карамазаў. Для мастака праўда жыцця — гэта праўда твора, а для крытыка гэта дзве аўтаномныя і роўна цяжкія праўды, адносіны паміж імі дынамічныя, вострыя і балючыя: адная і другая цяжкія для разумення. Гаварыць пра іх нялёгка і адказна.

Слушна тое, што талент Бялінскага вырас на шэдэўрах Гогаля, Пушкіна, а талент Пісарова на востраактуальных творах Тургенева, Некрасава, хоць геніяльнасці, скажам, Дастаеўскага, Талстога, Чэхава магутна разраслася без дабратворнага ўдзелу раўнацэнных ім таленавітых крытыкаў. Чэхаў — недасяжны віртуоз слова — пры ўсёй сваёй цяплівасці пакутаваў ад тупой, абмежаванай крытыкі, але не пераставаў быць выдатным мастаком. Выстройванне звычайных твораў у надзвычайны па арыгінальнасці вобраз «літаратурнага працэсу» не палепшыць якасць літаратуры і не прынесе славы крытыцы. Вяласць сучаснай нашай крытыкі, у маім разуменні, гэта адбітак вялай сувязі паміж літаратурай і чытачом.

КРЫТЫКА можа рабіць рыўкі ў асэнсаванні літаратурнага працэсу толькі разам з мастацкімі жанрамі, арыентуючыся на чытача. Мастацкія творы, іх якасць уздзяня на жыццё, уплыў мастацкай свядомасці на свядомасць нацыянальную і на фарміраванне характару беларуса — вось ядро літаратурнага працэсу. Пакуль што беларуская літаратура нават у Беларусі для многіх кнігалюбаў ці кнігманаў, а нават для некаторых ідэолагаў з'яўляецца кустарна-перыферычным прадуктам духоўнага спажывання, разлічаным на простакоў. Як паказваюць публікуемы ў «ЛіМе» сацыялагічна-бібліяграфічныя даследаванні, беларускія чытачы — гэта нейкі цыганскі табар, рускамоўны і замежнамоўны. Для гэтых спажывоў беларускія кнігі, як вырабы беларускіх фабрык: нешта горшае, чым ленынградскіх і маскоўскіх, і зусім нікчэмнае ў параўнанні з імпартам.

Я не лічу, што такая размеркаванасць густаў і попыту рафініраваная, высокакультурная, але так яно ёсць, так жывуць, так думаюць людзі, так сведчыць статыстыка: творы рускай і савецкай літаратуры чытаюць 42 працэнты апятаных, замежнай — 27, беларускай — 18 працэнтаў. Пер-

Але праўда не бывае ні нацыяналістычнай, ні касмапалітычнай, яна бывае толькі праўдай, якая закранае за жывое ўсіх веруючых і няверуючых — у бога, чорта і лятаючых талеркі...

Рывок а лепш бы выбух, павінен адбывацца на трасе пісьменнік — чытач, крытыка адчуе яго, як пах азону ў часе буры. Канешне, крытыка таксама не мае маральнага права сядзець, склаўшы рукі, і чакаць з мора пагоды. Мора трэба падмацаць вятрамі сатыры і публіцыстыкі. Калісьці я дзяліў беларускіх крытыкаў па складу іх талентаў на публіцыстаў, эстэтаў, філосафаў і гаварыў, што ўсе яны маюць роўнае права на існаванне, а больш патрэбныя і актуальныя тыя, хто ўмее глыбей выявіць эстэтычную прыроду твора і якасць таленту мастака, знайсці яму месца ў беларускім, еўрапейскім, сусветным кантэксце. Думаю, што такая канцэпцыя выснавалася некалькі заўчасна і адцягнута. Сёння на авансцену аказваюцца мастакі і крытыкі з вострым грамадзянскім болем у сэрцы і вострымі пёрамі ў руках. Літаратурны працэс у рэспубліцы трэба рэанімаваць, дзячы падмацаючы звычайную чытацкую дапытлівасць, актыўнасць, амбіцыі, гонар — барацьбу ад дэнацыяналізацыі чытача. Трэба проста заахвочваць жывых душою людзей чытаць кнігі беларускіх пісьменнікаў, вучоных, гаварыць пра іх на таварыскіх сустрэчах і ў публічным жыцці.

Лічу добрымі сродкамі самаабароны ў сучаснай беларускай літаратуры творы новай сатыры. Яна пачала ачышчальную справу з пісьменніцкага асяроддзя па біблейскім наказе: «Ізраіль, выгані зло з самага сябе!». Так нарадзіўся дастойны «Тараса на Парнасе» «Сказ пра Лысую гару». Другім актам ачышчэння стаў сённяшні сказ пра «групы хуткага адпору». Твор слабейшы і незакончаны яшчэ ні аўтарам, ні жыццём, але аўтар смела паказаў пальцам на бастыёны кансерватызму ў Беларусі.

Праўдай-злыбодой сучаснага літаратурнага жыцця ў Беларусі з'яўляецца тое, што пісьменнікі не адчуваюць дастаткова моцнай апоры ў чытацкай масе. Перабудова мала што змяніла з-за бязглуздай ідэалагічнай блакады. На поўнае асцярэжэнні акумуляюцца нерашучасць, збынтэжанаасць, нават сарамлівы ці базалівы ідэалізм; на экватары нейтральнасці — уздыханні і гаданні: «Брацця, ці зможам грамадскае гора, брацця, ці хопіць нам сілы?». Адпаведным чынам па законах дыялектыкі на поўнае радыкалізму робяцца адчайныя

спробы выйсці з мёртвай пятлі, дапускаюцца перагібы. Нездзіва, што гарачыя сэрцы хпаюцца за што заўгодна, нват за веру ў чуды, а за адраджальную сілу слова — і напэўна. Затое ўпэўнена дрэ ле Алімп. Бачаць алімпійскія безнацыянальныя маналагічныя сны, таму спрасоння прымаюць усе патрыятычныя ацыі грамадскасці за нашэсі марсіян, злосна аб'яўляюць ініцыятыўнікаў неіснуючымі і чстуюць грамадскасць даўі з'ялчальны прапаведзямі. Дзествы праходзяць пад бубідэалагічнай містэрыі, прэсвая блазнота абрыджвае нфармалаў, хапае за калашын пісьменнікаў як упартых ужівальнікаў беларускай «нацыяналістычнай» мовы. Беларускі нацыяналізм, як чорта, нхто ў вочы не бачыў, але ты зашораныя, каму трэба ўсведаць па службе, ведаюць што ён ёсць і мае капытхвост і рогі. У парадку самаабароны сацыяльна актыўны пісьменнікі горнуцца да «Мартыралога Беларусі», ідуць БНФ, урэшце і самі выступілі з ініцыятывай стварэння культурна-асветнай арганізацыі «Таварыства беларускай мовы Дай бог, каб яна стала масавай і захавала самастойнасць Дэмакратычны працэс мае патрэбу ў многіх і розных самадзейных арганізацыях. Новы погляд на свет абавязкова павінен быць мнагамерным і альтэрнатыўным. Толькі арганізаванае насельніцтва становіцца грамадствам, і толькі ўзаемаадносіны свабодна арганізаванай грамадскасці з урадам адраджаюць дэмакратыю.

Такая нялёгкая, балесная праўда літаратурыага (няхай будзе так!) працэсу.

ЛІТАРАТУРНЫ працэс у шырокім разуменні — гэта складаная сістэма ўзаемаадносін паміж таленавітымі індывідуальнасцямі, паміж творчымі сябрынамі і грамадскасцю: выдаўцамі, органамі друку, чытачамі, распаўсюджвальнікамі кніг, арганізаванымі ў самадзейныя калектывы (гурткі і клубы), нарэшце ўзаемаадносіны пісьменніка з родадзінным творчым асяродкам — навукоўцамі-гуманітарамі, творчым аб'яднанні кампазітараў, мастакоў, кінематаграфістаў, тэатральна таварыства, майстры эстрады, забавляльных відовішчых мастацтваў і інш. Ядром літаратурнага працэсу з'яўляецца сувязь пісьменніка з грамадствам як вышэйшым суддзёй, мецэнатам, пакупніком, спажывоўцам і заказчыкам мастацкіх каштоўнасцей, а ў нашым сацыялістычным грамадстве — з партыяй і дзяржавай, якія ажыццяўляюць палітычнае і дзяржаўнае кіраўніцтва жыццём краіны, арыентуюць творчую інтэлігенцыю на ўдзел у асэнсаванні нацыянальных і глабальных праблем сучаснасці, фарміраванні грамадскай думкі і нацыянальнай свядомасці, урэшце — гуманізацыі грамадства. У сферы творчага працэсу знаходзіцца выпрацоўка самім творчым асяроддзем, у цесным ўзаемадзеянні з грамадскасцю, метадалагічных і ідэалагічных пастулатаў, на аснове якіх фарміруюцца і ажыццяўляюцца канкрэтныя творчыя задачы. Арэнай, на якой разыгрываюцца вузлавныя моманты літаратурнага жыцця, з'яўляецца прэса, сродкі масавай інфармацыі, сходы і з'езды літаратурных аб'яднанняў, літаратурныя святы і жывыя кантакты з пісьменнікамі суседніх і далёкіх краін.

Што ж галоўнае для літаратурнага працэсу? Свобода творчага самавыяўлення, поўная самарэалізацыя талентаў, павышэнне нацыянальнай і агульналюдскай скарбніцы духоўных каштоўнасцей на карысць чалавека і чалавецтва, духоўнага і гуманістычнага росквіту. Ці можам мы лічыць, што такая складаная сістэма функцыянуе ў нас свабодна, спраўна і плённа? На жаль, трэба сказаць, што не можам.

(Працяг на стар. 6).

АБНАВІЦА ДУХАМ

(Пачатак на стар. 5).

Сістэма доўгі час была блакіравана і дэфармавана, вульгарна сацыялізавана і ідэалагізавана, у ёй яшчэ застаецца шмат жыццёва, тромбаў і вузлоў тармажэння. Ці можа «прадзыхаць» і ачысціць гэту сістэму сама крытыка? На іўна думаць, што так. Дай бог, хоць бы прыкметна палепшыць пратоку жывога паветра паміж аўтарамі і чытачамі, падняць культуру зносінаў унутры самой пісьменніцкай сябрыні, ачысціць клімат ад падазронасці, недаверу, зайздрасці, амбіцыйнасці, кар'ерызму і іншых маральных заган. Прытым варта памятаць, што асноўнай сілай, якая дэфармавала літаратурны працэс у краіне, пераводзячы творчыя адносіны па самой сваёй прыродзе ініцыятыўныя, індывідуальныя, партнёрскія на камандна-субардынацыйныя, — з'яўляецца бюракратычна — камандная сістэма, якую мы сёння рэфармуем, яе артадаксальна-дагматычная ідэалогія, якая выказвае жывучасць, роўную самаму стойкаму пустазеллю.

Ці можна ўскласці віну за дэфармацыю творчых адносін на адну крытыку? Можна, калі нехта хоча адмахнуцца ад праблемы ці знайсці казла адпущэння. Я думаю, па-справядлівасці, крытыка абавязана сёння адказваць перад усім за ўсведамленне маштабаў хваробы і складанасці «лячэння». Трэба развясняць міф пра ўпраўляемасць літаратурнай творчасцю, дапамагчы грамадскасці і дзяржаўна-палітычнаму кіраўніцтву не толькі зразумець, але і прызнаць унікальнасць творчай работы згубнасць для творчага працэсу абмежавання свабоды талентаў. Перажытыя ліхалеці, апусташальныя катаклізмы даюць да жыху пераканальныя аргументы, якіх нельга забыць ні для якой прывабнай мэты. Сёння ў рэспубліцы, як слухна адначасна сакратар ЦК КПБ М. Ігруноў у артыкуле «Цяжар палітычнага лідэрства», нядаўна змешчаным у «Правдзе», парушылася сувяз паміж партыйным камітэтам і значна часткаю творчай інтэлігенцыі, асабліва пісьменнікаў. Я думаю, стан гэты натуральны: каб выйсці на новы ўзровень узаемаадносін, патрэбна спыніцца, падумаць, абнавіцца духам, а што датычыць калектываў, дык і фізічна абнавіцца, вылучыць новых лідэраў і ўстанавіць зоны свабоды ініцыятыў, творчай неадаткальнасці, а ўрэшце перайсці на свядомае партнёрскае супрацоўніцтва. Гэта мажліва, бо мэта ў мастакоў і ў партыі адна: шчасце народа, годнае чалавека жыццё.

Літаратура марудна, але ўсё ж змяняе свае функцыі, вызваляецца ад ілюстрацыйнасці, ідэалагічнага прыслужніцтва і балбатні пра адказнасць за ўсё ва ўсім свеце. Сіпілаць — добры знак.

З палёгкаю думаю, што мне, як вузаўскаму работніку, не давядзецца мудрагеліць са студэнтамі над тэмай «Станоўчы герой перабудовы» або «Герайны вобраз афганца ў беларускай паэзіі, прозе, драматургіі». Вобразы і творы будзем, як даўно таго хацелі, пазнаць толькі эпітэтай праўдзівы або фальшывы, глыбокі ці павярхоўны, таленавіты ці бяздарны, афганцаў жа, так як і партызан, і франтавікоў Айчынай вайны, наогул удзельнікаў усіх войнаў, якія памятае гісторыя, мастакі будучы паказваць чалавечымі і нялюдскімі,

высокімі і драбязлівымі, трагічнымі і камічнымі арламі і тхарамі. Так рабілі, прабіваючыся пераз ідэалагічныя калючыя дроты, І. Мележ, В. Быкаў, У. Караткевіч, Я. Брыль, П. Панчанка, А. Адамовіч, В. Казько, В. Адамчык і ўсе сумленныя пісьменнікі, што адчувалі ў сабе прызвание неспі місію праўдзівага бясстрашнага слова дзеля таго, каб мана не заглушыла праўду, каб душа народа не знячужвалася, каб не мялела рэчка жыцця. Каб усе мы не слеплі духам, не называлі сваёй праўдай крыўду іншых.

Не рывок, а прарыў павінна зрабіць беларускае акадэмічнае літаратуразнаўства, каб расчысціць вытокі літаратурнага працэсу ад затораў. Працуючы ва ўмовах ідэалагічнай блакады, літаратуразнаўцы вымушаны былі рыхтаваць і выдаваць акадэмічныя «Гісторыі беларускай літаратуры» пасля вайны без Максіма Гарэцкага і Цішкі Гартнага, Уладзіслава Галубка, Міхася Чарота, Міхася Зарэчкага, Уладзіміра Дубоўкі, Платона Галавача, нават пасля XX з'езда ўсё яшчэ без Алеся Гаруна, Вацлава Ластоўскага, братоў Луцкевічаў, Паўліны Мядзёлкі, Казіміра Сваяка, Францішка Аляхновіча, Наталлі Арсеневай і дзесяткаў іншых паэтаў, празаікаў, занесеных у спіс ідэалагічна неіснуючых. Пакуль гэты спіс не будзе цалкам выкінуты на сметнік перабудовы, да таго часу гісторыя Беларусі і гісторыя роднай літаратуры не стануць навуковымі дысцыплінамі.

Але хіба застойнікам ад ідэалогіі патрэбна поўная, не ампутаная і не прыстасаваная для кланавых інтарэсаў грамадская навука пра Беларусь? З'яўленне такой навукі азначала б канец прывілеяў на інфармацыю, канец манаполіі на канцэптуальны погляд, канец камандна-размеркавальным прыёмам кіравання ў напракм зліцця нацыі, моў і культуры ў адну лагерную кулацкую. Свабоды творчасці, духу і слова — вось чаго не хапае для нармалізаванай перабудовы ў БССР. Што датычыць літаратурна — мастацкай крытыкі, то ёй, у першую чаргу і тэрмінова, трэба папоўніць абсягі сучаснай беларускай літаратуры і мастацтва творчасцю мастакоў-суайчыннікаў, якія жывуць за межамі рэспублікі і СССР. Уласна пачаць гэтую справу павінны работнікі рэспубліканскіх бібліятэк, архіваў, музеяў, якія нарэшце абавязаны атрымліваць пераз каналы рэспубліканскіх прадстаўніцтваў за мяжой усю беларускамоўную прэсу, усе кнігі пра беларускія праблемы, свабодна набываць гістарычныя дакументы, творы мастацтва, прадметы даўніны, звязаныя з Беларуссю, і даць доступ да гэтых крыніц народу. А крытыка, думаю, не запозніцца пачаць асэнсаванне і ацэнку гэтых набыткаў у кантэксце айчынай літаратуры і культуры. Ненармальна, што да гэтага часу толькі адна-дзве давераныя асобы атрымліваюць з засакрэчаных крыніц асобныя экзэмпляры замежных беларускіх выданняў і карыстаюцца імі, як модніцы ім-партнымі дэфіцытамі. Манапалізм і дэфіцыт — згубная рэч для духоўнага жыцця.

ДА ЧАГО ПРЫВОДЗІЦЬ ідэалагічная блакада? Пра гэта гаварыў на нядаўняй рэспубліканскай навуковай канферэнцыі народны мастак Мі-

хась Савіцкі і даследчыца кінамастацтва прафесар Е. Бондарава.

Прэтэнзіі да жанравых прывілеяў у літаратуры — гэта эгаістычны прэтэнзіі аўтарытэтычна выхаваных людзей. Прыгадайце, што рабілася нават на сесіі новага, нарэшце свабоднага Савецкага парламента. Дэлегацыі паўночных рэгіёнаў дамагаліся надбавак за халодныя зімы, паўднёвых — за гарачыя леты, прытым не на час маразоў ці спекі, а на ўвесь год і на ўсё жыццё. Дэлегацыі ад рабочых дамагаліся кампенсацыі за цяжар фізічнай працы, а да іх далучыліся абаронцы прадаўцоў паўпустых магазінаў (цяжка ўручную насіць пустату), да ўхваленых ільгот састарэлым ветэранам Айчынай вайны падключыліся маладыя «афганцы», ды так груба, што сорамна слухаць. Педагагаў, урачоў, работнікаў культуры нездарок «прызабылі». На фоне гэтага шабашавання партыкулярных інтарэсаў вясёлкавай стужкай, сімвалам рыцарства зіхатнулі таварыствы сляпых і глухонемых, што ў парадку ўдзячнасці за звальненне іх прадпрыемстваў ад падаходнага падатку добраахвотна перадалі дзяржаве мільёны заробленых грошай у фонд павелічэння пенсій самым бедным састарэлым, нямоглым людзям. Вось гэта перабудовачны акт! Да слёз расчуліла мяне выступленне камсамольца, нашчадка рэпрэсаванай сям'і, які дамагаўся для жывых яшчэ рэпрэсіўнікаў, забойцаў нявінных людзей, не смерці, а цывілізаванай кары — публічнай пагарды і пазбаўлення сацыяльных прывілеяў.

Я думаю, ніколі б сталінскія рэпрэсіі не зайшлі ў нашай краіне так далёка, калі б яны каварна і цынічна не заахвочваліся і не прыкрываліся прывілеяваннем пэўных груп насельніцтва, прытым не толькі з апарату ўлады, а з сацыяльных падворкаў. За рэпрэсаванне кулакоў вясковая бедната (у асноўным аблудная, бо хто ж мог заставацца, а тым больш стаць сумленным бедняком на дванаццатым-пятнаццатым і нават на дваццатым годзе Савецкай улады?) атрымала прывілею заграбіць асабістую маёмасць рэпрэсаваных аднавяскоўцаў, а калгас — калектывна прывілею жыццё, будынкі і зямлю. За рэпрэсаванне вайскова-камандных кадраў прывілеі атрымлівалі тыя няздарыцы, абібокі, тупіцы, што заседжваліся, не раслі ў званнях і пасадах. Масавая рэпрэсаванне інтэлігенцыі адкрывала дарогу гарлахавацкім і зёлкіным, а на месца высланых у Сібір пісьменнікаў прыходзілі «вылучэнцы», «назначэнцы» і само сабою разумеюцца, даносчыкі і аферысты, што дапамагалі рэпрэсіўным органам складаць дзікія версіі пра нацыяналістычныя змовы, дыверсіі і ідэалагічнае шкодніцтва. У цэлым жа навуковая і творчая інтэлігенцыя была дзесьці набліжана да палітычнай і ідэалагічнай эліты па заробках і па допуску да дзяржаўных цырымоній і свят. Адным словам, каварны, злчынны прагматызм Сталіна сацыялізаваў рэпрэсіўнасць, зрабіў злчыннасць масаваю. Правадыр сам уграў у гэтай вакханаліі, сунімаў, калі яна выходзіла з берагоў, і жыццём ды смерцю супляменнікаў пачыналі забавляцца нават не раёншчыкі, а «дзесцідворнікі» (была і такая задворкавая эліта).

Варта памятаць пра ўсё гэта, каб зразумець прычыны пую шкоднасць неабгрунтаваных прывілеяў для ўсіх эліт, асабліва ў галіне творчасці. Мастак, стаўшы прывілеяваным, гэтак жа, як сыты кот, не ловіць мышэй. Падтрымліваю выступленні моладзі супраць закрыцця прывілеявання. Трэба настойваць на шырокім кантролі за прывілеямі, дамагацца толькі адкрытага публічнага прызнавання сацыяльна і маральна апраўданых ільгот, хоць і гэты спосаб не створыць нейкай райскай гар-

моніі ў людзях, але, прынамсі, адмые абразліваю для законнага носьбіта ільгот пагарду суайчыннікаў, палепшыць грамадскі клімат у краіне.

Не пратэстуюць чамусьці масітыя пісьменнікі супраць наменклатурнага закрытага спосабу вылучэння кіруючых эліт. Такая нерашучасць тлумачыцца звычкай да табуізацыі наменклатуры як механізма вылучэння «кадраў». У свой час яна пранікала і ў творчае асяроддзе. Яшчэ і сёння дзяржаўныя і іншыя літаратурныя прэміі даюцца творам, пра якія нават для праформы не скажаў публічна добрага слова ніводзін чытач. Хапае думкі аднаго-двух крытыкаў ды секцыі жанру ў СП. І пасля такой практыкі мы хочам, каб крытыкаў паважалі не толькі паэты, празаікі, драматургі, але і тыя дасціпнікі, што прыдумалі выслоўі тыпу: крытык — нядошлы паэт, крытык — вучыцель, які пісаць вершы сам не ўмее...

АФАРЫЗМ Бялінскага не маўчаў і ў перыяд застою. Яго перафразіравалі паэты, празаікі і нават крытыкі. Каму не хочацца называць рэчы сваімі імёнамі, асабліва калі гэта забаронена? Усе тыя, хто меў дар творчага пазнання праўды, з горчачу ўсведамлялі, што ім часта даводзіцца траціць больш сіл, фантазіі, знаходлівасці на прыдумванне эўфемізмаў, метафар, намёкаў, паўнамёкаў, чым на само спасціжэнне праўды. Без вопраткі блазна праўда пра трагічныя калізіі, пра ідэалізм штодзёншчыны, страту перспектывы, безнадзейнасць не магла з'явіцца ў друку. Пісаць жа ў стол, пісаць для будучых пакаленняў можна было таму, хто не сумняваўся, па крайняй меры, у будучыні мовы, на якой пісаў. Беларускія пісьменнікі пачыналі сумнявацца. Памятаю бяздурны выбрык аднаго з ужо нежывых літаратараў, што на пісьменніцкім сходзе публічна адгукнуўся на голас ідэалагічнага Алімпу і заклікаў прысутных усім гуртам перайсці на рускую мову, як мову братняга народа і мову будучага камуністычнага грамадства. Бурнага пратэсту ніхто не выказаў, не запляскаў, праўда, і ў далонькі. Абышлося збынтэжанасцю і ўгававаннем. Не думаю, што па гэтай толькі прычыне ў беларускай літаратуры аказалася менш уважлівых перабудоваў крамольных рукапісаў, чым у іншых. Прычын шмат, але большасць з іх — гэта сацыяльна-палітычныя, ідэалагічныя, а не літаратурна-творчыя прычыны. Пошасць ілюстрацыйнасці, бесканфліктнасці, рамесніцтва — гэта атручаныя плады грамадскай несвабоды, сацыяльных дэфармацый, урэшце згубнага манапалізму, некампетэнтных людзей і інстанцый. Хваробы, як вядома, больш чапляюцца за квола арганізм. Кволай беларуская літаратура стала па віне гістарычных і сацыяльных абставін.

Чаго толькі ні навучыліся мы ўзводзіць у культ, у ліхалецце культу, чаго ні прывыклі містыфікаваць і фетышызаваць! Нават абстрактныя паняцці, такія, як, напрыклад, час. Час — фарміруе, Час — патрабуе, Час трэба спасцігаць і адлюстроўваць праўдзіва, мастак — выразнік свайго Часу!.. І нярэдка мастак, затлумлены банальнымі стэрэатыпамі, дазваляў пераносіць яго самога і яго справу ў свет фетышаў, не пратэставаў супраць табуізацыі твораў і асобы, крытыку крытыкі амбіцыйна ўсчынаў толькі ў адказ на цвярозую дзелавы ацэнкі. Такая крытыка супраць крытыкі аказвалася звычайна ніжэй за самую крытыку твораў.

Вітаю сумленную, кваліфікаваную, прыныповую крытыку, вітаю такую ж крытыку крытыкі. Стымулам крытыкі павінны быць клопат і адказнасць, атмасфера літаратурных зносінаў — павага да апанента, мэтай — прафесіяналізм, культура творчасці.

г. Брэст.

ДЛЯ Мікалая Матукоўскага перабудова пачалася яшчэ досвіткам 50-х гадоў — менавіта з таго самага часу, калі ён упершыню ўзяўся за пяро. Не, празарліўцам, аракулам ён не быў; удосталь разам з усімі насёрабушыся заблуджэнняў і забабонаў сваёй эпохі, выплаціў разам жа з усімі горкую пану па рахунках, якія яна выстаўляла перад кожным. Але быў ён заўсёды чалавекам актыўнага грамадзянскага тэмпераменту, які, мусіць, і прывёў яго ў шэрагі газетных публіцыстаў. Бадай кожным сваім радком, надрукаваным у расонскай раёнкай, рэспубліканскай «Звяздзе», сталічных «Известиях», у штатах якіх прапрацаваў амаль усё жыццё, ён змагаўся за перабудованыя адносіны да рэчаіснасці. Ці ж не таму кожная публікацыя М. Матукоўскага незаўважанай не засталася? Заўсёды і ўсюды выступленні яго вызначаліся надзённасцю, прыныповасцю, вастрынёй. Так мог пісаць толькі журналіст па прызынанню.

Але ёсць у Матукоўскага і другое прызынанне. Драматургія. Зрэшты, ці можна наогул ставіць драматургію ў яго творчасці на другое месца? Хіба ж яна забірае менш душэўных сіл? Ды калі ўлічыць, што і захапіўся ёю М. Матукоўскі значна раней?

А здарылася гэта так. У М. Матукоўскай школе на Расцішчы не драматычны гурток ставіў «Партызанаў» К. Крапівы. Старажыны брат будучага драматурга выконваў ролю дзеда Бары. Спектакль уражыў: на сцэне адбываўся цуд пераўвасалеблення. Вось ужо і брат, такі да болю свойскі, прывічаны, здаваўся не братам, а ваяўнічым дзедам, з іншымі знаёмымі хлопцамі і дзяўчатамі таксама тварылася нешта нейкае. І цуд сыходзіў не з нябёсаў. Яго стваралі суседскія дзеці-школьнікі па гатовым, праўда, тэксце. А што калі?.. Так, так, праз два тыдні была напісана ўласная п'еса. Пра шпіёнаў, вядома, бо ў 40-я гады гэта гучала актуальна. Спектакль ставілі самадзейна ў найпаўнейшым значэнні гэтага слова. Ігралі ў натуральных умовах — за вяснян, на выгане. Скончыўся спектакль кур'ёзна. З прытоенай гордасцю прызнаўся юны аўтар, што п'есу напісаў сам. Але воплескаў, крыкаў захаплення не было. А вось таўхалёў хапіла. Хлопцы хорашанька прамыслілі надрабрынне непамыснага драматургічнага дэбютанта, не паверыўшы, што такая малеча можа самастойна пераставіцца ў сцэнічна-сюжэтных павязках жыцця. Не мані!

Што ж, таўхалі давялося трымаць і пазней. Ад рэжысё-

Шаноўнай пані Зоф'і Налкоўскай...

Удзельнікам мерапрыемства па ўшанаванні памяці Зоф'і Налкоўскай у Гродне пашчасціла ўбачыць гэты старажытны горад у кіпені квітнеючых каштанаў. Замак, Барысаглебская царква, кляштары і ўтульныя старыя дамы, пастаўленыя ў часы, калі цанілі адметнасць рукі майстра, будавалі трывала, дбаючы аб прыгажосці і непаўторнасці... Усё гэта пасвойму адбілася ў кнігах Налкоўскай, якая жыла ў Гродне з 1922 па 1927 год, а восенню дваццаць дзевятага прыязджала на адкрыццё помніка Элізе Ажэшка. Урачыстасці, прысвечаныя гэтай надзеі, былі арганізаваны Гродзенскім універсітэтам імя Янкі Купалы і абласным аддзяленнем Беларускага фонду культуры. І складаліся з міжнароднай навуковай канферэнцыі, адкрыцця мемарыяльнай дошкі і музея.

Вуліца Акадэмічная... Двухпавярховы дом з мінулага стагоддзя... Спадае белая пакрывала, і вакам удзельніку мітынгу адкрываецца барэльеф,